

Michniewicz, Wojciech

Idea zjednoczenia narodu w nauczaniu prorockim : podstawowa biblijna terminologia hebrajska

Studia Teologiczne 12, 87-96

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. WOJCIECH MICHNIEWICZ

IDEA ZJEDNOCZENIA NARODU W NAUCZANIU PROROCKIM PODSTAWOWA BIBLIJNA TERMINOLOGIA HEBRAJSKA

Treść: Wstęp; I. Pojęcia określające gromadzenie narodu: ²sp, qbs; II. Terminy ujmujące powrót narodu do ojczyzny: ^clh, js², bô², šûb; III. Terminologia oznaczająca zbawienie oraz ratunek: nsl, plt, ml̄t, jš^c; IV. Słownictwo związane z pojęciem wykupienia, uwolnienia: pdh, g²l; V. Rdzeń š²r, *pozostać, zostawić resztę*.

WSTĘP

Wśród całego szeregu interesujących zagadnień, jakie prorocy-pisarze poruszają w przypisywanych im Księgach, jednym z ważniejszych jest temat zjednoczenia narodu. Nie byłby on tak zajmujący, gdyby nie jego wieloaspektowość, którą dostrzega się w poszczególnych wypowiedziach proroków. Raz mówią oni o zjednoczeniu narodu w aspekcie politycznym (zewnętrznym), innym znów razem zjednoczenie to ma charakter duchowy (wewnętrzny). Są zapowiedzi zjednoczenia przyjmujące kształt konkretnych wydarzeń historycznych, ale też niejednokrotnie zjednoczenie jest zapowiadane jako wydarzenie, które nastąpi w odległej eschatologicznej przyszłości, sięgającej poza obecną (ziemską) rzeczywistość. Najbardziej jednak ciekawe w tej różnorodności aspektów jest to, że przedmiotem zjednoczenia u wielu proroków jest nie tylko Naród Wybrany (Izrael) czy ewentualnie tzw. *Reszta*, ale również narody pogańskie.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie podstawowych terminów biblijnych z języka hebrajskiego, którymi posłużyli się prorocy-pisarze przy ukazaniu idei zgromadzenia narodu wybranego. Pojęcie: *terminologia zjednoczenia* jest rozumiane szeroko, obejmuje bowiem nie tylko terminy określające gromadzenie narodu w sensie ścisłym (przedmiot paragrafu I), ale także słownictwo związane z ideą powrotu narodu do ojczyzny (paragraf II), pojęcia obrazujące zbawienie i ratunek (paragraf III) oraz wykupienie i uwolnienie

z niewoli (paragraf IV). Artykuł kończy się omówieniem istotnego w nauczaniu niektórych proroków pojęcia š^{r} (paragraf V). Wszystkie terminy przedstawione w niniejszym opracowaniu są zaopatrzone na końcu każdego paragrafu w swoje odpowiedniki w języku greckim według tłumaczenia Septuaginty¹.

I. POJĘCIA OKREŚLAJĄCE GROMADZENIE NARODU: sp , qbs

1. qbs , *zbierać, gromadzić*².

Rdzeń qbs występuje w ST 129x. Pojawia się we wszystkich koniugacjach czasownikowych z wyjątkiem hifil i hofal (najczęściej w qal : 38x, nifal: 31x (Iz 8x) i piel: 49x (Iz i Ez każdy 11x) oraz dwukrotnie w formie rzeczownikowej: $\text{q}^{\text{c}}\text{bušāh}$ (*gromadzenie*, Ez 22,20) oraz qibbūš (*zbiór*, Iz 57,13).

U proroków, zwłaszcza w tekstach apokaliptycznych, qbs oznacza działalność Jahwe gromadzącego zwierzęta na ostateczny sąd nad narodami (Iz 34,15 — ptaki drapieżne celem sądu nad Edomem; Ez 39,17 — ptaki i zwierzęta polne dla dokonania sądu nad Gogiem). Jedyne u JI 4,11 Jahwe zbiera ludzi ze wszystkich narodów na dzień swojego sądu. Termin qbs użyty w qal lub nifal określa zatem *zgrupowanie* w celu przygotowania eschatologicznego sądu Jahwe (np. Iz 27,1-3; Ez 16,37). Na ogół nie jest to sąd nad Izraelem (wyjątek stanowi tekst Ez 22,17-22).

U Deutero- i Tritoizajasza qbs występuje jedynie w mowach Jahwe zapowiadających rozpoczynający się czas zbawienia. W tekstach: Iz 43,9; 45,20; 49,18; 60,4 (=49,18); 60,7 wszystkie ludy zbierają się (qbs) na Syjonie, aby wysławiać potęgę Jahwe. Natomiast Iz 48,14; 56,8 mówią o sprowadzeniu (qbs) rozproszonego Izraela ponownie do swego kraju. Podobnie jak Deutero- i Tritoizajasz także prorok Ozeasz używa słowa qbs nadając mu znaczenie zbawienia narodu izraelskiego (2,2). Przyjmie ono formę ponownego połączenia rozdzielonych królestw, Północnego i Południowego.

Zgrupowanie Izraela w epoce mesjańskiej bardzo często określa termin qbs w koniugacji intensywnej piel (Ez 20,34; 34,13; Za 10,10). Podmiotem działania w większości przypadków jest Jahwe³. Rdzeń qbs użyty w piel akcentuje — w przeciwieństwie do qal — nieoczekiwane lub też naturalne, ale nie bez poważnych kłopotów, dojście do celu, wypełnienie⁴. Takie rozumienie tego terminu pojawia się u tych proroków-pisarzy, dla których czasownik qbs w koniugacji piel stał się soteriologicznym terminem technicznym (np. So 3,19 oraz Za 10,9 — prorocy ci używają qbs paralelnie do jš^{c} , *uratować, zbawić*).

¹ Informacje do rozdz. I są zaczerpnięte przede wszystkim z artykułów zamieszczonych w słownikach teologicznych THAT i TWAT.

² Zob. J.F.A. Sawyer, qbs , sammeln, THAT II s. 583-586; P. Mommer, qbs , TWAT VI s. 1144-1149.

³ Wyjątki: Iz 13,14; 22,9; 62,9; Jr 49,5; Oz 9,6; JI 2,6; Mi 1,7; Na 2,11; 3,18; Iz 34,16 (Duch Jahwe).

⁴ Zob. E. Jenni, *Das hebräische Piel*, Zürich 1968, s. 186-189. U podstawy większości tych świadectw stoi programowy tekst Pwt 30,3n, prezentujący następującą myśl teologiczną nauki proroków: jeśli Izrael nawróci się (šub) na wygnaniu, wtedy Jahwe zmiłuje się nad nimi, zgrupadzi (qbs piel) wszystkich rozproszonych i sprowadzi ich (bō^{c} hif.) ponownie do ich kraju; zob. też P. Mommer, s. 1144-1149).

Świadectwem takiego zastosowania terminu **qbs** są też niektóre wyroki przeciwko obcym narodom, podkreślające, iż nie mają one nikogo, kto by je zgromadził czyli zbawił (Na 3,18; Niniwa; Iz 13,14; Babilonia; Jr 49,5; zbiegowie ammonicy). Według proroka Ezechiela zbawienie dokonuje się przede wszystkim poprzez sąd, dlatego też Jahwe gromadzi (**qbs**) naród na pustyni, by wpięrow go oczyścić, zanim udzieli mu eschatologicznego pokoju (20,34).

Terminem **qbs** w koniugacji intensywnej określa się też chętnie czynność pasterza gromadzącego rozproszone owce (Iz 40,11; Jr 31,10; Ez 34,13; Mi 2,12). Jest to symboliczny, lecz bardzo wymowny obraz króla troszczącego się o swoich poddanych. Prorocy akcentując pasterską funkcję gromadzenia w odniesieniu do rozproszonych ludzi, uznają ją jako wyłączone dzieło Jahwe⁵.

2. ²sp, gromadzić, zbierać⁶

Drugim czasownikiem występującym u proroków w znaczeniu bardzo zbliżonym do rdzenia **qbs**, ale o nieco szerszym zakresie znaczeniowym, jest termin ²sp. W ST pojawia się on 209x (qal: 103x, nif.: 81x; piel: 8x, pual: 5x, hitp.: 1x) i 6x w formie rzeczownikowej⁷. Poza znaczeniem identycznym z czasownikiem **qbs** (również w sensie soteriologicznym) przyjmuje też szereg innych znaczeń⁸. Podmiotem działania jest na ogół Jahwe (On zbiera swą mocą rozproszonych Izraelitów: Iz 11,12; Ez 11,17; Mi 2,12; 4,6). Terminy **qbs** i ²sp występują częstokroć paralelnie (Iz 43,9; 62,9; Ez 29,5; 39,17; Jl 2,16; Ha 2,5; So 3,8).

Trzecim terminem wyrażającym ideę gromadzenia jest rdzeń **kns**. W nauce prorockim spotyka się go jedynie u Ezechiela, gdzie przejmuje funkcje znaczeniowe **qbs** i ²sp (Ez 22,21; 39,28).

II. TERMINY UJMUJĄCE POWRÓT NARODU DO OJCZYZNY: ¹lh, js², bô², šüb.

1. šüb, wracać, powracać⁹

W ST czasownik ten pojawia się najczęściej w koniugacji podstawowej qal w znaczeniu *wracać, powracać* oraz w koniugacji przyczynowej hifil w znaczeniu *przyprowadzić z powrotem*. Tak też jest również w tekstach prorockich:

Iz: 32x qal, 16x hif.,
Jr: 76x qal, 32x hif.,
Ez: 38x qal, 21x hif.,
Dn: 12x qal, 4x hif.,
Oz: 19x qal, 3x hif.,
Am: 6x qal, 9x hif.,

Jl: 3x qal, 3x hif.,
Za: 14x qal, 4x hif.,
Ml: 5x qal, 2x hif.,
Jon: 4x qal, 1x hif.,
Mi: 4x qal, — hif.

⁵ Obraz ten jest oczywiście uzupełniany przez określenie Izraela jako owczarni (np. Iz 40,11).

⁶ Zob. J.F.A. Sawyer, **qbs**, sammeln, THAT II, s. 583-586.

⁷ J.F.A. Sawyer, **qbs**, s. 584.

⁸ Zob. HAL I, s. 71-72.

⁹ Zob. J.A. Soggin, šüb, zurückkehren, THAT II, s. 884-891; HAL IV 1326-1331.

Podmiotem działania przy tym czasowniku są ludzie oraz — zwłaszcza u proroków — sam Jahwe. W tekstach prorockich można też zauważyć specyficzne rozumienie rdzenia šûb. Jest to nie tylko powrót do stanu pierwotnego, np. w sensie powrotu z niewoli babilońskiej do ojczyzny, ale przede wszystkim powrót do pierwotnej relacji z Jahwe. Więcej, ów powrót fizyczny jest bezwzględnie uwarunkowany wcześniejszym powrotem duchowym, czyli nawróceniem¹⁰. Stąd też u proroka Amosa rdzeń šûb jest niemal terminem technicznym na oznaczenie nawrócenia ludu (4,6-11). U proroka Ozeasza Jahwe jak porzucony i oszukany małżonek oczekuje *powrotu* niewiernego ludu. Ponieważ jednak Izrael nie okazuje takiego zamiaru, ma *powrócić* na pustynię egipską celem sprawiedliwego osądzenia go (11,1-11).

Również u proroka Izajasza konieczność moralnego nawrócenia się narodu jest bardzo wyraźnie podkreślona. Wyraża je zwłaszcza imię syna proroka: š^{ec}ār jāšûb, *reszta powróci* (Iz 7,3). Obok wydzwiku radosnego: *naród ocaleje*, zawiera ono również groźbę: *tylko reszta powróci, jeśli się nie nawrócicie*¹¹.

W miarę upływu czasu ujęcie: *nawrócenie ku Jahwe* przekształca się powoli w *odwrócenie się od zła moralnego* (bałwochwalstwa, grzechu, nieczystości). Według E. Würthweina¹² ta przemiana znaczenia słowa šûb, szczególnie żywa u Jeremiasza¹³ i Ezechiela, miała w sobie coś konkretniejszego i dającego się łatwiej uchwycić, aniżeli abstrakcyjne i ogólnikowe wezwanie *nawrócenia ku Jahwe*. Podobnie jak przy terminach ^{sp}, *kns*, *q̄bš* także šûb łączyło się z pojęciem zbawienia jako jego konieczny warunek.

W nauczaniu prorockim rdzeń šûb pojawia się także w częstych zwrotach šûb ^{et} š^{eb}ût i šûb ^{et} š^{eb}it, oznaczających *zmienić los, zmienić kierunek*¹⁴. Obie formy gramatyczne występują 27x u proroków: 18x w koniugacji podstawowej qal (Jr 29,14; 30,3.18; 31,23; 48,47; Ez 16,53; 29,14; Oz 6,11; Am 9,14; So 2,7; 3,20) i 9x w koniugacji przyczynowej hifil (Jr 32,44; 33,7.11.26Q; 49,6.39Q; Ez 39,25; Jl 4,1Q)¹⁵. Sporne po dzień dzisiejszy jest dokładne tłumczenie rzeczownika š^{eb}ût/š^{eb}it. E.K. Dietrich podkreśla szczególnie znaczenie *zmienić los*, pochodzące według niego z okresu po wygnaniu¹⁶. Próbuje przez to wykazać

¹⁰ Zob. H.W. Wolff, *Das Thema «Umkehr» in der alttestamentlichen Prophetie*, ZThK 48(1951), s. 129-148; G. Fohrer, *Umkehr und Erlösung beim Propheten Hosea*, ThZ 11(1955), s. 161-185 [= *Studien zur atl. Prophetie*, 1967, s. 222-241]; J.B. Bauer, *Umkehr*, BThW II, s. 1364-1367; J. Giblet, *Penitence*, DBS VII, s. 628-659; J. Giblet, P. Grelot, *Pokuta-Nawrócenie*, STB, s. 705-713.

¹¹ Zob. H. Wildberger, *Jesaja*, (BK X/1), s. 293-295; HAL IV 1284 (literatura). Nieco inaczej interpretuje S.H. Blank: sens imienia to wyłącznie groźba, że tylko reszta powróci (z walki) [*The Current Misinterpretation of Isaiah's She'ar Yashub*, JBL 57(1948)215]. Niektórzy utrzymują, że wyłącznie to imię w Iz 7,3 oraz tekst 17,3.6 są autentycznie izajaszowe (U. Stegemann, *Der Rest-Gedanke bei Isaias*, BZ 13(1969) s. 161-186).

¹² Art. *metanoë*, TWNT, IV, s. 982.

¹³ Złłaszcza u tego proroka widoczna jest owa zależność między *uratowaniem od wrogów* czy też ogólnie pojętym zbawieniem a *nawróceniem do Jahwe*. Zbawienie powiązane jest z potomkiem Dawida, oczekiwanym Dawcą pokoju (W.J. Roston, *Zbawienie człowieka w Starym Testamencie*, Warszawa 1970, s. 19-20).

¹⁴ Zob. HAL IV 1289-1290.

¹⁵ J.A. Soggin, *šûb*, s. 884-891.

¹⁶ *Die Umkehr (Bekehrung und Buße) im Alten Testament und im Judentum*, Göttingen 1936, s. 79.

związek tego rzeczownika z tematyką niewoli i odnowienia monarchii. E. Baumann tłumaczy $\text{š}^{\text{e}}\text{b}^{\text{u}}\text{t}$ jako: *usunąć poczucie winy* i łączy to znaczenie z pojęciem uwolnienia z niewoli¹⁷. Według G. Fohrera wymowa terminu zamyka się w słowach *odnowienie tego, co było wcześniej*¹⁸. Obecnie przyjmuje się powszechnie pierwsze tłumaczenie terminu $\text{š}^{\text{e}}\text{b}^{\text{u}}\text{t}$ ¹⁹.

Tłumacze LXX wszystkie czasownikowe i rzeczownikowe formy rdzenia $\text{š}^{\text{u}}\text{b}$ oddali przez słowo: *stréfein* i jego pochodne.

2. $\text{b}^{\text{o}}\text{}$, *przychodzić, wchodzić*²⁰

W tekstach prorockich rdzeń ten pojawia się szczególnie często w koniugacjach qal i hifil :

Jr: 159x qal , 52x hif .	Jl: 7x qal , 1x hif .
Ez: 131x qal , 57x hif .	Ml: 7x qal , 3x hif .
Iz: 102x qal , 21x hif .	Ha: 6x qal , —
Dn: 33x qal , 10x hif .	Ag: 5x qal , 3x hif .
Za: 18x qal , 4x hif .	Jon: 5x qal , —
Am: 10x qal , 3x hif .	Ab: 4x qal , —
Oz: 11x qal , —	So: 2x qal , 1 x hif .
Mi: 10x qal , 1x hif .	Na: 1x qal , —

Oprócz znaczenia podstawowego (*przychodzić, wchodzić*) czasownik $\text{b}^{\text{o}}\text{}$ u proroków ma również znaczenie *nadejścia odplaty, zemsty* (Iz 35,4), a także *nadejście zbawcy lub zbawienia eschatologicznego* (Iz 56,1; 60,1; 62,11). W tym sensie określa też wyprowadzenie z niewoli jako zbawczy czyn Jahwe ($\text{b}^{\text{o}}\text{}$ hif).

Tłumacze LXX oddawali ten hebrajski czasownik najczęściej przez słowa: $^{\text{p}}\text{érchesthai}$, $^{\text{p}}\text{eisérchesthai}$ i $^{\text{c}}\text{ékein}$.

3. $\text{j}^{\text{s}}\text{}$, *wychodzić*²¹

Czasownik $\text{j}^{\text{a}}\text{s}^{\text{a}}\text{}$ pojawia się w tekstach prorockich, podobnie jak i w całym ST najczęściej w koniugacji podstawowej qal i przyczynowej hifil :

Jr: 51x qal , 18x hif .	Mi: 7x qal , —
Ez: 43x qal , 28x hif .	Ha: 5x qal , —
Iz: 31x qal , 10x hif .	Jl: 2x qal , —
Za: 20x qal , 2x hif .	Jon: 1x qal , —
Am: 3x qal , 1x hif .	Na: 1x qal , —
Oz: 1x qal , 1x hif .	Ml: 1x qal , —
Ag: 1x qal , 1x hif .	

Podmiotem działania jest Jahwe (16x). Czasownik ten oznacza nie tyle opuszczenie przez Boga jakiegoś miejsca, aby je porzucić (wyjątki to: Mi 7,15;

¹⁷ C. Baumann, ZAW 47(1929), s. 17-44.

¹⁸ ThLZ 85(1960) 412 [= *Studie zur alttestamentlichen Prophetie*, 1967, 46]. Fohrer nazwał to eschatologią odnowienia (*eine restaurative Eschatologie*).

¹⁹ W. L. Holladay, *The Root šûbh in the Old Testament*, Leiden 1958, s. 9-12; J. A. Soggin, *šûb*, s. 886-887.

²⁰ Zob. E. Jenni, $\text{b}^{\text{o}}\text{}$, kommen, THAT I s. 264-269.

²¹ Zob. E. Jenni, $\text{j}^{\text{s}}\text{}$, hinausgehen, THAT I, s. 775-761.

Ez 10,18), co raczej wyjście w celu podjęcia walki z wrogami, albo celem ukazania się ludowi w teofaniach (Iz 26,21; 42,13; Mi 1,3; Ha 3,13; Za 14,3)²². Związany z tradycją wyjścia narodu z niewoli egipskiej podkreśla szczególnie jego cel: pomoc i ratunek, jakich Jahwe udziela swojemu ludowi (np. Mi 7,15)²³. W innych tekstach prorockich podmiotem tego czasownika są wyrazy: zbawienie (Iz 51,5), sprawiedliwość (Iz 45,23; 62,1), pouczenie (Iz 51,4), prawo, słowo Jahwe (Iz 2,3 = Mi 4,2).

W koniugacji hifil rdzeń js^{p} oznacza zbawienie i ratunek przygotowane przez Jahwe²⁴, wyrażające się głównie w cudownym wyprowadzeniu z niewoli egipskiej (76x)²⁵.

Według M. Notha formuła mówiąca o Jahwe, który wyprowadził Izraela z Egiptu, stanowi tzw. pierwotne wyznanie wiary Izraela²⁶. Formuła ta pojawiła się po raz pierwszy u proroka Jeremiasza (7,22; 11,4; 31,32; 32,21; 34,13; Ez 20,6.9n.14.22). Nowsze badania zgodnie potwierdzają, iż *wyprowadzenie* zawiera też w sobie myśl o *uwolnieniu* i łączy się tym samym z występującą już w wcześniejszych proroków *formułą wyprowadzenia*²⁷, w której występuje czasownik $\text{c}^{\text{h}}\text{al}^{\text{h}}$ w koniugacji przyczynowej (hifil).

LXX oddaje powyższy czasownik takimi słowami jak: $\text{p}^{\text{e}}\text{ks}^{\text{e}}\text{r}^{\text{c}}\text{h}^{\text{o}}\text{m}^{\text{a}}\text{i}$, $\text{p}^{\text{e}}\text{k}^{\text{p}}^{\text{o}}\text{r}^{\text{e}}\text{u}^{\text{o}}\text{m}^{\text{a}}\text{i}$ (w odniesieniu do $\text{j}^{\text{a}}\text{s}^{\text{a}}$ w formie qal), $\text{p}^{\text{e}}\text{k}^{\text{s}}\text{a}^{\text{g}}^{\text{o}}$ ($\text{j}^{\text{a}}\text{s}^{\text{a}}$ w formie hif.) oraz rzeczownikiem $\text{p}^{\text{e}}\text{k}^{\text{s}}\text{o}^{\text{d}}^{\text{o}}\text{s}$ ²⁸.

4. $\text{c}^{\text{h}}\text{lh}$, *wstępować, wchodzić (na górę)*²⁹.

Czasownik ten, jeśli występuje w koniugacji podstawowej qal, opisuje wędrówkę z Egiptu do Palestyny (Iz 11,16; Oz 2,17), wstępowanie do Jerozolimy (Iz 2,3; Jr 31,6; Ps 122,4; Wj 34,24; 1 Sm 1,3; 10,3) oraz powrót wygnańców do ojczyzny (Ezd 2,1.59; 7,6.7.28; 8,1; Ne 7,5.6.61; 12,1)³⁰.

W koniugacji hifil ma on nieco odmienne znaczenie, mianowicie: *wyprowadzić; sprawić, że ktoś wyjdzie*. W tekstach ST pojawia się 42x w związku z historycznym wyjściem narodu z Egiptu³¹, a 4x w oczekiwaniu na przyszłe wyzwolenie.

²² Zob. J. Jeremias, *Theophanie*, Freiburg 1965, 7.10n.

²³ F. Schnutenhaus, *Das Kommen und Erscheinen Gottes im Alten Testament*, ZAW 76 (1964), s. 2-5.

²⁴ Prawie połowa wszystkich miejsc, w których występuje czasownik js^{p} hif., wyraża wyłącznie owo Boże działanie zbawcze względem ludzi (zob. P. Humbert, *Dieu fait sortir*, ThZ 18(1962), s. 357-361; J. J. Stamm, *Erlösen und Vergeben im Alten Testament*, Göttingen 1940, s. 18.97.103).

²⁵ Por. tabele u P. Humberta, *Dieu fait sortir*, s. 358. Idea wyjścia z Egiptu rzadziej jest łączona z rdzeniem js^{p} w koniugacji qal — ta forma gramatyczna pojawia się natomiast jako określenie nowego wyjścia w prorocत्वach Deuteroizajasza (48,20; 52,11.11.12; 55,12).

²⁶ Urbekenntnis Israels (*Überlieferungsgeschichte des Pentateuch*, Göttingen 1948, s. 50-54).

²⁷ Herausführungformel, zob. P. Humbert, *Dieu fait sortir*, s. 357-361. 433-436; H. Lubczyk, *Der Auszug Israels aus Ägypten: seine theologische Bedeutung in prophetischer und priestlicher Überlieferung*, Leipzig 1963, s. 47nn.

²⁸ E. Jenni, js^{p} , s. 761.

²⁹ Zob. G. Wehmeier, $\text{c}^{\text{h}}\text{lh}$, *hinaufgehen*, THAT II, s. 272-290.

³⁰ Zob. HAL III, s. 783-784 [qal].

³¹ Występuje w tej funkcji zamiennie z czasownikiem js^{p} w koniugacji hifil (76x). ST zna w związku z tym szereg formuł liturgicznych, takich jak: *Jahwe wyprowadził nas z kraju Egiptu* (Jr 2,6), *Ja wyprowadziłem cię* (Mi 6,4; Am 2,10: *was*; Am 3,1: *ich*), „*Jahwe wyprowadził Izraela*” (Jr 16,14; 23,7; Oz 12,14), w których podmiotem działania jest najczęściej Jahwe, niekiedy Anioł Jahwe lub też prorocy (Oz 12,14: *przez proroka [= Mojżesza] wyprowadził Jahwe Izraela z Egiptu*; zob. G. Wehmeier; $\text{c}^{\text{h}}\text{lh}$, s. 287-288).

Współcześnie uważa się, iż forma czasownikowa h w koniugacji przyczynowej jest znaczenie starsza od formy jš^{c} w tejże samej koniugacji (pojawia się ona u wczesnych proroków-pisarzy: Oz 12,14; Am 2,10; 3,1; 9,7; Mi 6,4). W późniejszym okresie przeważa już w użyciu czasownik jš^{c} (Jr 2,6; 11,7; 16,14; 23,7)³².

LXX oddaje czasownik h najczęściej słowem anaba'in .

III. TERMINOLOGIA OZNACZAJĄCA ZBAWIENIE ORAZ RATUNEK: nšl , plṭ , mlṭ , jš^{c}

1. jš^{c} hif., *zbawić, ratować*³³.

Rdzeń jš^{c} w koniugacji przyczynowej hifil występuje w ST 184x, w tym u Iz 25x i posiada znaczenie: *ratować w trudnej sytuacji, wydobyć z opresji, zbawić*³⁴. Podobne znaczenie przyjmuje również w koniugacji nifal (21x w ST). W formie rzeczownikowej $\text{jš}^{\text{c}}\text{šua}^{\text{c}}$ pojawia się ogółem 78x (u Iz 19x)³⁵. Podmiotem działania jest zazwyczaj Jahwe. Przejawem Jego zbawczej działalności określanej terminem jš^{c} jest wyprowadzenie narodu z niewoli doczesnej, w późniejszych zaś pismach ów czyn zbawczy ma wymiar eschatologiczno-apokaliptyczny³⁶ (Iz 25,9; 33,22; 35,4; 60,16; 63,1; So 3,19; Jr 30,10; Za 8,7.13; 9,16).

LXX tłumaczy termin jš^{c} w koniugacji hifil oraz jego pochodne przez czasownik *sōdzein* lub rzeczowniki *sōtēria* i *sōtēr*.

2. plṭ piel i mlṭ piel, *ocalić, uratować*³⁷

Rdzeń plṭ występuje w formach czasownikowych 27x w ST (24x w piel [w tym w Ps 19x]; 2x w hifil: Iz 5,29; Mi 6,14; 1x ǧal: Ez 7,16). W formach rzeczownikowych spotyka się go jako pālīt (19x w ST, w tym: Ez 7x, Jr 3x) i pālēt (5x, w tym u Jr 3x) o wspólnym znaczeniu: *ocalony*, raz jako $\text{p}^{\text{c}}\text{lētāh}$ (28x w ST, w tym u Iz 5x) w sensie: *ocalala reszta, ocaleni*³⁸.

³² Według J. Wijngaardsa (VT 15(1965), s. 100) forma czasownikowa ālah w koniugacji hifil była bardziej zakorzeniona w Królestwie Północnym i tam w sanktuariach mocno kulturowana. Ponieważ jednak był to kult nielegalny, jego zlikwidowanie usunęło też ten termin z powszechnego i kultycznego użycia.

³³ Zob. F. Stolz, jš^{c} , hif., helfen, THAT I, s. 785-790.

³⁴ Znaczenie pierwotne: *być przestronnym, rozwijać się bez przeszkód* (zob. G. Fohrer, σῶζω, TWNT VIII, s. 970-981).

³⁵ Deuteriozajasz dość często korzysta z wyrażenia mōšā^{c} : 43,3.11; 45,15.21; 47,15; 49,26.

³⁶ Według W. J. Rosłona, (Zbawienie człowieka w Nowym Testamencie, Warszawa 1970, s. 25), czasownik jš^{c} występuje głównie przy opisach wybawienia z niewoli egipskiej i wzorowanym na nich opisie powrotu z niewoli babilońskiej, a także w obrazach ostatecznego zwycięstwa i wybawienia. Ma ono charakter oczyszczenia moralnego (Ez 36,29; 37,23). Zbawienie eschatologiczno-apokaliptyczne jako ostateczna interwencja Jahwe na rzecz narodu wybranego jest rozumiane przez późniejszych proroków bądź partykularystycznie (nacjonalizm), bądź uniwersalistycznie (L. Stachowiak, *Apokaliptyka i eschatologia u progu ery chrześcijańskiej*, AK 376(1971), s. 67). *W eschatologii apokaliptycznej oczekiwanie na zbawienie przestało mieć wymiary rzeczywistości ziemskiej, narodowej, a przybrało formę zbawienia wiecznego, osobowego* (J. Homerski, *Dn 1-6 — paraneza czy eschatologia?*, RTK 29(1982), 1, s. 25). Rozwój idei zbawienia w pismach prorockich prezentuje artykuł M. Gołębiewskiego, *Idea zbawienia w Piśmie św.*, AK 1(1981), s. 53-62; *Podstawowe elementy orędzia Starego Testamentu*, s. 395-399).

³⁷ Zob. E. Ruprecht, plṭ pi., retten, THAT II, s. 420-427.

³⁸ Zob. E. Ruprecht, art. cyt., s. 421; HAL III s. 879.

Drugi źródłosłów *mlt* pojawia się zwłaszcza w koniugacji bierno-zwrotnej nifal (63x, w tym u Jr 8x) i znaczy: *być oszczędzonym, uratowanym* (Iz 20,6; Jr 48,8; Ez 17,15,18; Dn 11,41; 12,1) oraz w koniugacji piel (28x, u Iz 3x) w znaczeniu *uratować kogoś, zostawić w spokoju*. Jedynie 2x jest poświadczony w koniugacji przyczynowej hifil (Iz 31,5: *wyprowadzić*, 66,7: *zrodzić*)³⁹.

Oba terminy *mlt/plt* łączą się zawsze z przyimkiem *min*, co świadczyłoby o tym, iż uratowanie, ocalenie rozumiano jako *wyprowadzenie z czegoś, co zagraża*. W koniugacji piel występuje ono u proroków zarówno w sensie ocalenia doczesnego narodu wybranego, jak też w opisie wydarzeń czasów eschatycznych (Iz 31,5; 49,24-25; 45,20; 46,4; por. Jr 50,28; 51,50).

Terminy *mlt/plt* piel należą do ścisłego słownictwa prorockiego, używanego w zapowiedziach ocalenia Reszty Izraela po powszechnym sądzie nad światem pogańskim.

LXX tłumaczy obydwa czasowniki podobnie jak rdzeń *js²* słowem *sōdzein*.

3. *nsl, ratować, zbawiać*⁴⁰

Czasownik ten występuje na ogół w koniugacji przyczynowej hifil (u Iz 20x, Ez 14x) i oznacza uwolnienie ze stanu zniewolenia (stąd częsta konstrukcja gramatyczna z *min*). Podmiotem terminu jest zazwyczaj Jahwe, który jako jedyny ratuje i uwalnia z ucisku zarówno pojedynczego człowieka, jak i całą społeczność.

Według U. Bergmanna *nsl* nie jest ani terminem technicznym na określenie wybawienia z niewoli, ani też specjalnym pojęciem teologicznym⁴¹. Inaczej uważa J.J. Stamm przypisując temu czasownikowi takie samo znaczenie zbawcze, jak innym, wcześniej wymienionym⁴². W późnym judaizmie słowo *nsl* w koniugacji hifil określało czynność ratowania, której sprawcą był człowiek, natomiast rdzeń *js²* w teźże koniugacji — zbawienie pochodzące od Jahwe⁴³.

Tłumacze LXX oddali czasownik *nsl* słowami *ryesthai* i *ἔκσαιrein*.

IV. SŁOWNICTWO ZWIĄZANE Z POJĘCIEM WYKUPIENIA, UWOLNIENIA: *pdh, g¹*

1. *g¹l, wybawić, wykupić, uwolnić*⁴⁴

Słowo *gā²al* występuje w ST w formie czasownikowej przeważnie w koniugacji qal (Iz 9x, u Jr, Oz i Mi po 1x) oraz w formie rzeczownikowej jako *go²ēl* (Iz 13x, Jr 1x). Często pojawia się jako termin paralelny do *jš^c* hif. (Iz 49,26; 60,16; 63,9), a jeszcze częściej występuje razem ze słowem *pādah*. Czasownik *gā²al* służył na określenie uwolnienia z Egiptu⁴⁵ (Iz 63,9), prorocy używali go również wtedy, gdy

³⁹ Zob. E. Ruprecht, art. cyt., s. 421; HAL II s. 558 [I *mlt*].

⁴⁰ Zob. U. Bergmann, *nsl, retten*, THAT II s. 96-99.

⁴¹ Art. cyt., s. 98; *Rettung und Befreiung*, Heidelberg 1968, s. 74.

⁴² *Erlösen und Vergeben im Alten Testament*, Göttingen 1940, s. 18.

⁴³ W. Foerster, *sōdzō*, TWNT VII, s. 987.

⁴⁴ Zob. J.J. Stamm, *g¹l, erlösen*, THAT I, s. 383-394.

⁴⁵ Wcześniej posługiwano się terminami ^clh hif. i *js²* hif. Deutero- i Tritoizajasz przejęli pojęcie wykupienia od autora dzieła deuteronomistycznego, zamieniając wykorzystywaną przez niego temin *pdh* na bliższy im *g¹l* (P. Humbert, s. 357-361). We wszystkich tekstach prorockich *g¹l* występuje łącznie 27x, w tym jako ptc. *gō²ēl* — 14x, podczas gdy tylko u Deutero- i Tritoizajasza odpowiednio: 22x i 13x (J.J. Stamm, *pdh, auslösen, befreien*, THAT II, s. 402).

chcieli mówić o zbawczych czynach Jahwe dotyczących ludu Bożego w przyszłości eschatologicznej (np. Oz 13,14; Iz 35,9n; 44,6.22nn; 63,16; Jr 31,11; 50,34; Mi 4,10).

Deuteroizajasz jest pierwszym, który przypisuje Jahwe tytuł $g^{\bar{p}}\bar{e}l$ ⁴⁶ (10x), utożsamiając niejako zbawcą działalność Jahwe z funkcją ziemskiego wykupiciela⁴⁷ — zdawano sobie przy tym sprawę, że Bóg jako *wykupiciel* nie nabywa prawa do cudzego dobra, lecz odzyskuje jedynie to, co było Jego własnością.

W tekstach prorockich czasownik $g\bar{a}^{\bar{p}}al$ występuje na ogół z *min*, przez co akcentuje nie tyle przywrócenie stanu wcześniejszego, co raczej uwolnienie z przemocy, z nieszczęścia (Mi 4,10; Jr 31,11).

LXX tłumaczy powyższy termin słowami: *lytrusthai* i *ryesthai*⁴⁸.

2. pdh, wykupić, wyzwolić, uwolnić⁴⁹.

Rdzeń powyższy w przeciwieństwie do $g^{\bar{p}}l$ pojawia się dość rzadko w tekstach prorockich jak i w całym ST i to prawie wyłącznie w koniugacji podstawowej qal (Iz 3x, Jr 2x, Oz 2x, Mi 1x, Za 1x). Początkowo czasownik ten należał do terminologii prawniczej, podobnie zresztą jak $g^{\bar{p}}l$, zmieniając stopniowo swoje znaczenie na bardziej teologiczne, zbawcze, gdy podmiotem działania stawał się Bóg. Oba terminy występują w nauczaniu prorockim paralelnie (Iz 35,9b; 51,10n; Jr 31,11; Oz 13,14). Rdzeń *pdh* jest nadto paralelny do *nsl* hif. (Iz 50,2) i *mlt* piel (Hi 6,23). W słowie *pdh* akcent pada na czynność wykonywaną, natomiast w słowie $g^{\bar{p}}l$ — na podmiot działający⁵⁰.

Termin *pdh* występuje w nauczaniu prorockim na ogół na trzech płaszczyznach czasowych: uwolnienie ludu w *przeszłości*, w *teraźniejszości*, która jest otwarta na przyszłość oraz w *przyszłości* rozumianej jako koniec czasu⁵¹. Klasycznym przykładem uwolnienia narodu przez Jahwe w przeszłości było wyprowadzenie z niewoli egipskiej (Mi 6,4). Ratunek w *teraźniejszości* był rozumiany przez proroków różnie, zależnie od czasu, w którym żyli i ewentualnych zagrożeń, zwłaszcza zewnętrznych (np. w Oz 7,13 ratunkiem *teraźniejszym* było ocalenie narodu w trakcie najazdu króla asyryjskiego, Tiglepilesera III). Jeśli chodzi o uwolnienie w przyszłości eschatologicznej słowo *pādāh* pojawia się w tekstach prorockich 5x (Iz 35,10 = 51,11; 50,2⁵²; Jr 31,11; Za 10,8).

Tłumacze LXX oddali słowo *pādāh* tymi samymi czasownikami, co termin $g^{\bar{p}}l$: *lytrusthai* i *ryesthai*.

⁴⁶ Obok dotychczas stosowanego $q^{\bar{e}}d\bar{o}s\ ji\bar{s}r\bar{a}^{\bar{p}}\bar{e}l$ (41,14; 43,14; 48,17; 49,7).

⁴⁷ Również Tritoizajasz korzysta z terminu $g\bar{o}^{\bar{p}}\bar{e}l$, określając nim zbawcą działalność Jahwe względem Izraela (59,20; 60,16: koniec czasów; 63,16: w sensie uwolnienia z Egiptu, zapowiedź ratunku doczesnego i przyszłego). Zebranych z rozproszenia członków narodu wybranego prorok nazywa $g^{\bar{e}p}\bar{u}l\bar{i}m$. Tego słowa używa też redaktor Apokalipsy Izajasza (35,9b.10a), określając nim wszystkich wybawionych, wracających do ojczyzny. Powrót do domu oznaczał przywrócenie utraconego dziedzictwa, własności, a zatem stanowił istotny element treści $g^{\bar{p}}l$ (J.J. Stamm, $g^{\bar{p}}l$, s. 392, nazywa to *uwalniającym przywróceniem tego, co pierwotne* („die befreiende Wiederherstellung des Ursprunglichen”).

⁴⁸ Tekst grecki NT preferuje zdecydowanie użycie czasownika *sōdzein* (106x), w miejsce dwu poprzednich (odpowiednio: 3x i 16x).

⁴⁹ Zob. J.J. Stamm, *pdh*, *auslösen*, *befreien*, THAT I, s. 389-406; A. Jepsen, *Die Begriffe des «Erlösen» im Alten Testament*, FS Hermann, Göttingen 1957, s. 153-163.

⁵⁰ W. Kasch, *ryōmai*, TWNT VI, s. 1001.

⁵¹ J.J. Stamm, *pdh*, s. 402.

⁵² U Deuteroizajasza jedynie 2x: 50,2 i 51,11, co może świadczyć o wielkiej wadze teologicznej drugiego paralelnego słowa $g^{\bar{p}}l$ dla tego proroka.

V. RDZEŃ š^ʔr, POZOSTAĆ, ZOSTAWIĆ RESZTĘ⁵³

Rdzeń š^ʔr pojawia się na kartach ST w formie czasownikowej prawie wyłącznie w koniugacji bierno-zwrotnej nifal i przyczynowej hifil, a w formach rzeczownikowych jako š^ear i š^eerit. W tekstach prorockich w koniugacji nifal spotyka się go u Jr 14x, Iz 8x, Ez 4x i Za 3x; w koniugacji hifil u Jr 4x, Am 2x, u Jl, So, Ab po 1 x. W formie rzeczownikowej jako š^ear występuje w ST dość rzadko, głównie u Iz i to w rozdziałach 10-28 (13x, co stanowi połowę wszystkich miejsc występowania)⁵⁴. Znacznie częściej jest poświadczona druga forma rzeczownikowa š^eerit (Jr 24x, tj. ponad 30% tekstów; Ez 7x, Iz 6x, Mi 5x, So, Ag, Za, Am po 3x). Oba rzeczowniki oraz imiesłów nis^ear (od słowa šar w koniugacji nifal) mają takie samo znaczenie: *reszta* — termin o szczególnej randze z teologicznego punktu widzenia.

Formy czasownikowe i rzeczownikowe rdzenia š^ʔr LXX tłumaczyła najczęściej przez słowa: *leipein* i *loipós*.

Przedstawione w niniejszym artykule hebrajskie formy czasownikowe i rzeczownikowe używane przez proroków na określenie szeroko rozumianego zjednoczenia narodu wskazują na bogactwo terminów i szeroki wachlarz ich znaczeń wypracowanych w nauczaniu prorockim. Stanowią również przykład ewolucji poszczególnych pojęć w miarę upływu czasu oraz ich dostosowywania do potrzeb teologii danego proroka.

IDEE DER VEREINIGUNG DES ZERSTREUTEN VOLKES
IN DER LEHRE DER PROPHETEN.
DIE BIBLISCHEN HEBRÄISCHEN GRUNDBEGRIFFE

ZUSAMMENFASSUNG

Der vorliegende Artikel bringt zum Ausdruck die hebräische Terminologie der Vereinigung bei den Propheten-Schriftstellern. Der Begriff „Terminologie der Vereinigung“ versteht man in weiterem Sinn. Es gehört dazu auch der Wortschatz, der über die Rückkehr des Volkes in die Heimat spricht, dann die Begriffe, die die Rettung und das Heil, die Auslösung und Befreiung des Volkes Israel ausdrücken. Die angegeben im vorliegenden Artikel hebräischen Verb- und Substantivformen zeigen den Reichtum der Terminologie und deren Bedeutungen, die in der prophetischen Lehre ausgearbeitet worden sind. Sie sind auch das Beispiel für die Evolution der einzelnen Begriffen in der Laufe der Zeit und auch für ihre Anpassung an die Theologie des einzelnen Propheten.

⁵³ Zob. H. Wildberger, š^ʔr, übrig sein, THAT II, s. 844-855.

⁵⁴ H. Wildberger, art. cyt., s. 845.